

## Tarix

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/10/150-156>

**Anar İsgəndərov**

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi

Tarix elmləri doktoru

Bakı, Azərbaycan

<https://orcid.org/0009-0000-7337-7333>

[anarisgandar@gmail.com](mailto:anarisgandar@gmail.com)

### **I Türkoloji Qurultayın türk xalqlarının elmi-mədəni integrasiyası və türkologiyanın inkişafında rolu**

#### **Xülasə**

1926-cı ilin 26 fevral – 6 mart tarixləri arasında Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay türkdilli xalqların mədəni, dil və elmi integrasiyasının formalaşmasında həlledici mərhələ olmuşdur. Qurultayda türk dillərinin inkişafı ilə bağlı yeddi əsas istiqamət - əlifba islahatı, orfoqrafiya, terminologiya, tədris metodikası, dillərarası qarşılıqlı təsir, ədəbi dil və ulu dil nəzəriyyəsi elmi müstəvidə müzakirə edilmişdir. Qurultay latın qrafikasına keçid, vahid terminoloji sistemin yaradılması və dilin tədris metodlarının müasirləşdirilməsi kimi mühüm qərarları qəbul etmişdir. Bu qərarlar türkologiya elminin metodoloji əsaslarının formalaşması üçün təməl yaratmış və Azərbaycanın türkologiyasının elmi mərkəzlərindən biri kimi rolunu möhkəmləndirmişdir. Bu gün həmin Qurultay türk dünyasının intellektual və mədəni birliyinin formalaşmasında mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilir. Bakı şəhərinin Qurultayın keçirilmə məkanı kimi seçilməsinin qanunauyğun olmasının səbəbini Azərbaycanın türkologiya elminin inkişafında aparıcı rol oynadığı göstərilir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən alimlər və ziyalıların türkoloji araşdırmalarda istiqamətverici qüvvə kimi fəaliyyəti və göstərdikləri təşəbbüslər danılmazdır.

**Açar sözlər:** *I Türkoloji Qurultay, türkologiya, latın əlifbası, terminologiya, ədəbi dil, elmi integrasiya*

**Anar Iskenderov**

Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan

Doctor of historical sciences

Baku, Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0000-7337-7333>

[anarisgandar@gmail.com](mailto:anarisgandar@gmail.com)

### **The Role of the First Turkology Congress in the Scientific and Cultural Integration of Turkic Peoples and the Development of Turkology**

#### **Abstract**

I First Turkological Congress, held in Baku between February 26 and March 6, 1926, marked a crucial stage in the cultural, linguistic and scientific integration of Turkic peoples. Seven major topics concerning the development of Turkic languages – alphabet reform, orthography, terminology, teaching methodology, linguistic interaction, literary language, and proto – language theory – were discussed scientifically. The Congress approved essential resolutions, including the transition to the

Latin alphabet, the creation of a unified terminological system, and the modernization of linguistic teaching methods. These decisions laid the foundation for the methodological development of Turkology and reinforced Azerbaijan's role as a central hub of Turkic world. The article also explains that the selection of the city of Baku as the venue for the Congress was well-justified. It emphasizes Azerbaijan's leading role in the development of Turkology, noting that scholars and intellectuals active in Azerbaijan have undeniably acted as a guiding force in Turkological research through their initiatives and contributions.

**Keywords:** *First Turkological Congress, Turkology, Latin alphabet, terminology, literary language, linguistic integration*

## Giriş

XX əsrin əvvəlləri Türk xalqlarının mədəni, ictimai və elmi integrasiyası baxımından mühüm mərhələ olmuşdur. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultay türk dünyasının elmi və mədəni tarixində dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilir. Qurultay yalnız dil və əlifba məsələsinin müzakirəsi ilə deyil, həm də türk xalqları arasında mədəni həmrəyliyin, mənəvi birliyin və elmi əməkdaşlığın formalaşması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. 1926-cı ildə çap edilmiş “Birinci Ümumittifaq Türkoloji qurultayı çağırən təşkilat komissiyasının bülleteni” bu qurultay üçün mühüm mənbə rolunu oynayır.

## Tədqiqat

I Türkoloji qurultayla bağlı çoxlu sayda elmi, bədii, publisistik məzmunlu məqalələr və kitablar çap edilmişdir. Bu əsərlərdə Qurultayın tarixi əhəmiyyəti, iştirakçıların elmi fəaliyyəti, qəbul edilən qərarların dilçilik və mədəniyyət tariximizə təsiri, həmçinin repressiya dövründə bu ziyalıların faciəvi taleyi geniş şəkildə araşdırılmışdır. Prof. Asif Rüstəmlinin araşdırmasında Macar alimi Mesaroşun Qurultaydakı çıxışı və onun türkologiya elminin inkişafına töhfələri təhlil edilir. Mesaroş Qurultayda qəbul edilən latın qrafikalı yeni əlifbanı türkdilli xalqların bir-birinə və ümumbəşəri mədəniyyətə yaxınlaşması baxımından “ən münasib vasitə” kimi dəyərləndirir. Mesaroş hesab edir ki, Qurultayda aparılan müzakirələr və yaranan elmi polemikalar Sovet İttifaqında yaşayan türk-tatar xalqlarının milli oyanışını nümayiş etdirir. Onun qənaətinə, bu prosesin təsiri yalnız Sovet məkanında deyil, həm də Ural-Altay xalqları arasında milli – mədəni dirçəliş hərəkatına təkan verəcəkdir (Rüstəmli, 2011). Anarın “Fərəh, ümid, faciə” məqaləsində (Anar, 2016) qurultayın həm elmi, həm də siyasi kontekstdə dəyərləndirilməsi, o dövrdəki ideoloji toqquşmaların gələcək faciələrə gətirib çıxarması vurğulanır. Möhsün Nağısoylu və İsa Həbibbəyli kimi tədqiqatçılar isə Qurultayı türkoloji elmin təməli və ümumtürk mənəvi birliyinin rəmzi kimi təqdim edirlər. Eyni zamanda, Adil Babayev (Babayev, 2016) və Cəlal Qasimov (Qasimov, 2019) öz fundamental əsərlərində Qurultayın Azərbaycan türkologiya məktəbinin formalaşmasında oynadığı rol barədə geniş məlumat vermişlər. Buludxan Xəlilov, Mədəd Çobanov, Əbülfəz Quliyev və İradə Əliyeva (Mədətov, 2006; Əliyeva, 2017; Xəlilov, 1999, Quliyev, 2019) kimi tədqiqatçılar isə Qurultayın dil, əlifba, orfoqrafiya və milli kimlik məsələləri ilə bağlı elmi müzakirələrini təhlil etmişlər. Bundan başqa, 1926-cı il Qurultayının stenoqrafik materialları və biblioqrafik nəşrləri (I Türkoloji qurultay, 2016; I Türkoloji qurultayı çağırən təşkilat komitəsi, 1926; Əliyeva, 2017; 1926-cı il I Bakı Türkoloji qurultayı, 2006; Perviy Vsesoyuzniy Tyurkoloqicheskiy syezd, 1926) tədqiqatçılar üçün mühüm faktoloji baza rolunu oynayır.

1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş I Türkoloji Qurultayın elmi-tarixi əhəmiyyəti. 1926-cı ilin 26 fevral – 6 mart tarixlərində Bakıda, polyak memarı İ.K.Ploşkonun layihəsi əsasında inşa edilmiş möhtəşəm “İsmailiyyə” binasının (indiki AMEA Reyasət Heyəti) böyük iclas zalında keçirilən Birinci Türkoloji Qurultay Türk xalqlarının tarixində mühüm və unudulmaz hadisə kimi yadda qaldı. Əvvəlki müsəlman qurultaylarından fərqli olaraq, bu toplantı rəsmi dövlət dəstəyi ilə, beynəlxalq elmi səviyyədə keçirilmişdir (Anar 2016). Bu toplantı eyni kökdən gələn, lakin müəyyən səbəblər üzündən bir-birindən uzaq düşmüş xalqlar arasında mənəvi birliyi möhkəmləndirən, ortaq dəyərləri ilk dəfə geniş miqyasda müzakirəyə çıxaran və uzun müddət çözülməyən məsələlərə işıq tutan

əlamətdar bir hadisə oldu (Rüstəmli, 2011). Qurultay keçmiş Sovet İttifaqı məkanında yaşayan türk xalqlarının dil, əlifba, etnoqrafiya və ədəbiyyatla bağlı mühüm problemlərinin müzakirə edildiyi, gələcək üçün elmi və metodoloji prinsiplərinin müəyyənləşdirildiyi bir tribuna kimi çıxış etmişdir. Məhz bu tədbirdə latın qrafikalı əlifbaya keçidlə bağlı fundamental qərarlar qəbul edilmiş, yeni yazı sisteminin tətbiqinə dair elmi-metodik əsaslar işlənib hazırlanmışdır.

Bakı şəhərinin Qurultayın keçirilmə məkanı kimi seçilməsi tamamilə qanunauyğun idi. Çünki həmin dövrdə türkologiya elminin inkişafında Azərbaycan məktəbi öncül mövqe tuturdu. Burada fəaliyyət göstərən alimlər və ziyalılar türkoloji araşdırmalarının istiqamətverici mərkəzi rolunu oynayırdılar. Elə buna görə də 1970-ci illərdə türkologiya sahəsində mühüm elmi orqan olan "Sovetskaya Tyurkologiya" jurnalının məhz Bakıda nəşrə başlaması təsadüfi deyildi. Bu fakt Azərbaycanın və onun paytaxtının türkologiyasının elmi mərkəzi kimi tanınmasının bariz göstəricisidir. Jurnal bu ənənəni bu gün də (Türkologiya) adı ilə davam etdirməkdədir. Qurultayın miqyası və beynəlxalq səviyyəsi də onun elmi-siyasi əhəmiyyətini təsdiq edir. Ümumilikdə 131 nümayəndənin iştirak etdiyi toplantıda 17 iclas keçirilmiş, türk xalqlarının dili, tarixi, etnogenezi və mədəniyyəti mövzularında 38 məruzə dinlənilmişdir. Qurultaya Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Səmədağa Ağamalıoğlu sədrlik etmişdir. Rəyasət Heyətinə həm Azərbaycanın, həm də müxtəlif türk respublikalarından və xarici ölkələrdən gəlmiş görkəmli elm xadimləri – Bəkir Çobanzadə, Fuad Köprülüzadə, Əli bəy Hüseynzadə, akademik Vasili Vladimiroviç Bartold, akademik Aqafangel Yefimoviç Krımski, akademik Sergey Fyodoroviç Oldenburq, professorlardan Aleksandr Samoyloviç, Nikolay Aşmarin, Sergey Malov, İlya Borozdin, Aleksandr Miller, Lev Jirkov və b. seçilmişlər. Qurultayda eləcə də SSRİ-nin türk xalqları yaşayan bütün respublikaları, vilayətləri, bölgələri ilə yanaşı Qərbi Çinin Uyğur vilayətindən, İran Azərbaycanından, Almaniyadan, Avstriyadan, Macarıstandan və Türkiyədən gəlmiş tanınmış alimlər və mütəxəssislər iştirak edirdi. Görkəmli macar türkoloq alimi, istedadlı etnoqraf, təcrübəli folklorçu, antropoloq, muzeyşünas professor Gyula Mesaroş (Gyula Meszaros) Türkiyə nümayəndə heyətinin tərkibində professor Əli bəy Hüseynzadə və Məhəmməd Fuad Köprülüzadə ilə birlikdə Bakıya gəlmişdi.

SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Qəzənfər Musabəyovun təbrik çıxışı Qurultayın yüksək səviyyədə təşkil olunduğunu və onun dövlət səviyyəsində əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. Toplantı, həmçinin böyük türkoloqlar Vilhelm Radlov və İsmayıl bəy Qaspiralının xatirəsinə ithaf olunmuşdu ki, bu da Qurultayın ideoloji və elmi mahiyyətinə dərin mənəvi məna qazandırmışdır. Vasili Bartold, Fuad Köprülüzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Aqafangel Krımski, Nikolay Poppe, Nikolay Aşmarin kimi dünya şöhrətli alimlərin iştirakı həmin elmi forumun yalnız Azərbaycan və digər türk xalqları üçün deyil, həm də beynəlxalq elmi ictimaiyyət üçün mühüm hadisə olduğunu təsdiqləyir (Nağısoylu, 2016). Beləliklə, I Türkoloji Qurultay yalnız türk xalqları arasında mədəni integrasiyanın elmi əsaslarını müəyyənləşdirməklə qalmamış, həm də Azərbaycan elminin regionda lider mövqeyini möhkəmləndirmiş, türkologiyasının gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynamışdır.

I Türkoloji Qurultayda təqdim olunan elmi məruzələrin istiqaməti və məzmunu. 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş I Türkoloji Qurultay yalnız təşkilati və ideoloji baxımdan deyil, həm də elmi nəticələri ilə türkoloji fikrin inkişafında mühüm mərhələ hesab olunur. Qurultayda müxtəlif istiqamətlər üzrə təqdim olunan elmi məruzələr türkologiyasının əsas sahələrini – tarix, dil, ədəbiyyat, mədəniyyət, sənətsünaslıq və orfoqrafiya məsələlərini əhatə etmişdir. Qurultayda müzakirə olunan məsələlərlə 1926-cı il I Bakı Türkoloji Qurultayının stenoqram materialları əsasında tanış olmaq olar. Türk xalqlarının tarixinin ümumi mənzərəsini və bu sahədə tədqiqatların gələcək istiqamətlərini akademik V.V. Bartold "Türk xalqlarının tarixinin müasir vəziyyəti və öyrənilməsinin yaxın vəzifələri" adlı məruzəsində sistemləşdirmişdir. O, türkologiyada elmi-metodoloji yanaşmaların yenilənməsinin zəruriliyini vurğulamış, tarix elminin türk xalqlarının etnogenezi və dövlətçilik ənənələrinin araşdırılmasında əsas mənbə rolunu qeyd etmişdir (Perviy Vsesoyuzniy Tyurkoloqiçeskiy syezd, 1926, s. 21-32). Akademik S.F. Oldenburq "Türk xalqları arasında ölkəşünaslıq işlərinin metodları" mövzusunda çıxış edərək, regional tədqiqatların aparılmasında

kompleks elmi yanaşmanın vacibliyini əsaslandırmışdır. Onun fikrincə, türk xalqları haqqında elmi biliklərin inkişafı üçün dilçilik, arxeologiya və etnoqrafiya kimi sahələrin inteqrasiyası mühüm rol oynayır (Первый Всесоюзный Тюркологический съезд, s.352-360]. A.A.Müller “Türk xalqlarının təsviri sənəti haqqında” məruzəsində sənətsünaşlıq aspektindən çıxış edərək, türklərin dekorativ - tətbiqi incəsənət ənənələrinin ümumtürk estetik düşüncəsinin formalaşmasında mühüm rol olduğunu göstərmişdir (Первый Всесоюзный Тюрколоический съезд, 1926, s. 76-79). Məşhur türk alimi Fuad Köprülüzadə “Türk xalqlarının ədəbi dillərinin inkişafı” mövzusunda məruzəsində dilin milli kimliyinin qorunmasında və mədəni birliyin təminində strateji əhəmiyyət daşıdığını elmi əsaslarla izah etmişdir (Первый Всесоюзный Тюрколоический съезд, 1926, s. 325). A.N.Samoyloviç “Türk dillərinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti və yaxın vəzifələri” məruzəsində dilin struktur tədqiqi metodlarını təhlil etmiş, fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərin müqayisəli şəkildə araşdırılmasının elmi dəyərini vurğulamışdır (Первый Всесоюзный Тюрколоический съезд, 1926, s. 131-138).

Azərbaycan türkologiya məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Bəkir Çobanzadə “Türk ləhcələrinin yaxın qohumluğu haqqında” çıxışında türk dillərinin genetik əlaqələrini sistemləşdirmiş, dialektoloji tədqiqatların nəzəri əsaslarını formalaşdırmışdır (Первый Всесоюзный Тюрколоический съезд, 1926, s. 96-102). Azərbaycan alimi Hənəfi Zeynallı “Türk dillərində elmi terminologiya sistemi haqqında” məruzəsində elmi üslubun vahidlik prinsipinə əsaslanan terminoloji bazasının yaradılmasının vacibliyini önə çəkmişdir (Первый Всесоюзный Тюрколоический съезд, 1926, s. 193-198). Digər məruzələr sırasında S.Y. Malovun “Qədim türk dillərinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti və perspektivləri” (Первый Всесоюзный Тюрколоический съезд, 1926, s. 139-141), Fərhad Ağazadənin “Türk dillərində düzgün yazı”(s. 409-420), N.F. Yakovlevin “Türk millətlərinin sosial və mədəni şəraitləri ilə bağlı əlifba sisteminin qurulması problemləri” (s. 216-228), C. Məmmədquluzadənin “Türk xalqlarının əlifba sistemləri haqqında” (s. 238-241) və Kemanovun “Türk dillərinin tədrisi metodikasının əsasları” adlı məruzələri xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu çıxışlarda ortaq yazı sisteminin və tədris metodikasının unifikasiyası məsələləri müzakirə olunmuşdur. Akademik N.N. Poppe “Türk və Altay dillərinin qarşılıqlı qohumluğu məsələsinin tarixi və müasir vəziyyəti ” məruzəsində türkologiyada Altay nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərini təhlil etmiş, müqayisəli – dilçilik metodunun tətbiqinin aktuallığını əsaslandırmışdır (Первый Всесоюзный Тюрколоический съезд, 1926, s. 104-117).

H.Şəraf “Ərəb və latın sistemli şrifflər və onların türk – tatar xalqları üçün tətbiqi məsələləri” çıxışında əlifba islahatlarının praktiki və ideoloji aspektlərini müqayisə etmiş, latın qrafikasına keçidin elmi – metodik əsaslarını irəli sürmüşdür (Первый Всесоюзный Тюрколоический съезд, s. 242-260). T. Mensel “Balkan türkləri ədəbiyyatının öyrənilməsinin yekunları və perspektivləri” məruzəsində Osmanlı sonrası dövrdə Balkan türklərinin ədəbi proseslərini ümumtürk mədəni kontekstində qiymətləndirmişdir (yenə orada, s. 361-368). Qurultayda həmçinin fonetika üzrə görkəmli dilçi L.V.Şerba “Orfoqrafiyanın əsas prinsipləri və onların sosial əhəmiyyəti” mövzusunda çıxış etmiş, yazı sisteminin cəmiyyətin dil mədəniyyəti ilə əlaqəsini elmi əsaslarla izah etmişdir (s. 157-160). Maraqlı məruzələrdən biri də erməni dilçisi R.Y.Açaryanın “Türk və elmi dillərinin qarşılıqlı təsiri” adlı elmi çıxışı olmuşdur. Tədqiqatçı bu məruzəsində tarix boyu türkcənin erməni dilinə bütün səviyyələrdə - leksik, morfoloji və sintaktik planda – təsir göstərdiyini faktlarla sübut etmişdir. Açaryan qədim ermənicədən (qrabar) yeni ermənicəyə (aşqarabar) keçidin əsas dil stimulu kimi türkcəni göstərmişdir ( s. 152-154). Bu obyektiv elmi yanaşma müasir dövrdə də erməni şovinst ideologiyasına qarşı elmi əsaslı argument kimi dəyərləndirilə bilər. Beləliklə, I Türkoloji Qurultayda təqdim olunan bu məruzələr türk xalqlarının dil, mədəniyyət və elmi sahələrində birləşdirici elmi platforma yaratmaqla, türkologiyanın müasir elmi istiqamətlərinin formalaşmasına təməl qoymuşdur (Nağısoylu, 2016).

1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş I Türkoloji Qurultayda türk dillərinin inkişafı və sistemləşməsi ilə bağlı yeddi mühüm istiqamət üzrə elmi müzakirələr aparılmış və nəticədə bir sıra fundamental qərarlar qəbul edilmişdir. Qurultayın müzakirə predmeti olan bu problemlər aşağıdakı kimi təsnif edilmişdir:

1. Əlifba məsələsi;
2. İmla – orfoqrafiya problemi;
3. Termin məsələsi;
4. Tədris – metodika məsələsi;
5. Qohum və qonşu dillərin qarşılıqlı əlaqəsi və interferensiya problemləri;
6. Türk dillərinin ədəbi dil problemləri, o cümlədən, ortaq ədəbi dil məsələsi;
7. Ulu dil nəzəriyyəsi və türk dillərinin tarixi problemləri (Nağısoylu, 2016).

Əlifba məsələsi Qurultayın ən mühüm müzakirə mövzularından biri olmuşdur. Məlumdur ki, Yaxın Şərqdə əlifba islahatının elmi əsasları hələ XIX əsrdə görkəmli Azərbaycan maarifçisi Mirzə Fətəli Axundzadə tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onun ideyaları sonralar İsmayıl bəy Qaspiralı, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmmədəğa Şahtaxtı, Firudun bəy Köçərli və Vəli Xulufu kimi ziyalılar tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

Azərbaycanda latın qrafikasına keçidlə bağlı proses Qurultaydan bir neçə il əvvəl başlamışdı. 1922-ci ildə Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə nəşr olunan “Yeni yol” qəzeti artıq latın əlifbasından istifadə edirdi. Həmin il “Yeni türk əlifbası” komitəsi yaradılmış və bu quruma Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Səməd Ağamalıoğlu rəhbərlik etmişdir. 1923-cü il 20 oktyabr tarixində isə Azərbaycan hökuməti tərəfindən “Yeni türk əlifbasının dövlət əlifbası kimi qəbul edilməsi” haqqında qərar qəbul olunmuşdur. Bununla belə latın qrafikasına tam keçid bir qədər sonra, Qurultayda qəbul edilən ümumtürk elmi qərarların təsiri ilə reallaşmışdır. İmla və orfoqrafiya məsələlərinə dair müzakirələrdə əsasən fonetik prinsipin tətbiqinə üstünlük verilsə də, morfoloji və tarixi-ənənəvi prinsiplərin də qorunması vacib sayılmışdır. Bu, dilin təbii səslənişinə uyğun yazının formalaşdırılması ilə bərabər, onun tarixi-mədəni ardıcılığının saxlanılmasına xidmət edirdi. Terminologiya siyasəti ilə bağlı müzakirələrdə qərara alınmışdır ki, elmi terminlərin yaradılmasında türk dillərinin daxili sözcürmə potensialına və beynəlmiləl leksik elementlərə istinad edilsin. Bu, həm milli elmi düşüncənin zənginləşməsinə, həm də ortaq türk terminoloji sisteminin formalaşmasına təkan vermişdir.

Tədris və metodika məsələləri üzrə aparılan müzakirələrdə ana dilinin tədrisində Avropa təhsil modellərinin tətbiqi ilə yanaşı, milli-pedaqoji ənənələrin qorunması və tədris prosesinə inteqrasiyası xüsusi vurğulanmışdır. Qohum və qonşu dillərin əlaqələri məsələsində altayşünaslıq və müqayisəli dilçilik (komparativistika) istiqamətləri önə çəkilmiş, türk dillərinin genetik qohumluluğunun elmi əsaslarla tədqiqi zərurəti qeyd olunmuşdur. Qurultayda qəbul edilən qərarlar içərisində ortaq əlifba, ortaq ədəbi əlifba, ortaq ədəbi dil və ortaq terminologiya məsələləri xüsusilə strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Bu qərarlar yalnız o dövr üçün deyil, müasir türkologiyanın da nəzəri və praktik istiqamətlərinin formalaşmasında aparıcı rol oynamışdır.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, Qurultayın tarixi əhəmiyyətinə dövlət səviyyəsində qiymət verilmişdir. 5 noyabr 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev I Türkoloji Qurultayın 80 illik yubileyinin qeyd olunması haqqında Sərəncam imzalamışdır. Həmin Sərəncama uyğun olaraq 2006-cı ildə Bakıda bu mötəbər elmi hadisənin yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. 18 fevral 2016-cı ildə dövlət başçısının Sərəncamı ilə Qurultayın 90 illik yubileyinin qeyd olunması qərara alınmışdır. Həmin Sərəncamda vurğulanır ki, müstəqillik dövründə Azərbaycan dili dövlət dili statusu qazanaraq, I Türkoloji Qurultayda müəyyənləşdirilmiş prinsiplərin müasir şəraitdə gerçəkləşməsi üçün elmi və hüquqi baza formalaşdırmışdır. Bu dövrdə türkologiya elmi yeni konsepsiyalar mərhələsinə qədəm qoymuş, Azərbaycan regionda və beynəlxalq miqyasda türkoloji araşdırmaların aparıcı mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Bu həm Qurultayda iştirak etmiş görkəmli alimlərin elmi irsinə dərin ehtiramın ifadəsi, həm də onların repressiya dövründə yarımçıq qalmış ideyalarının müasir şəraitdə davam etdirilməsinin göstəricisidir. Qurultayda türk xalqlarının ərəb qrafikasından latın qrafikasına keçidi haqqında qərar qəbul edilmiş və bu məsələnin elmi-metodoloji əsasları müzakirə olunmuşdur. Beləliklə I Bakı Türkoloji Qurultayı təkcə dilçilik məsələlərinin deyil, bütövlükdə türk xalqlarının elmi, mədəni və mənəvi birliyinin formalaşmasında əvəzsiz rol oynamış, sonrakı

onilliklərdə türkoloji elmin inkişafına istiqamət verən ümumtürk səviyyəli strateji sənəd kimi tarixə düşmüşdür. Qurultay iştirakçılarının böyük əksəriyyəti (Fərhad Ağazadə, Ruhulla Axundov, Əziz Qubaydullin, Həbib Cəbiyev, Hənəfi Zeynallı, Artur Zifeld – Simumyaqi, Pənah Qasimov, Mustafa Quliyev, Cabbar Məmmədşadə, Cəmil Məmmədşadə, Qəzənfər Musabəyov, Əhməd Cövdət Pepinov, Ayna Sultanova, Həmid Sultanov, Xalid Səyid Xocayev, Bəkir Çobanzadə, Sultan Məcid Əfəndiyev) (Anar, 2016; Əliyeva, 2017; Qasimov, 2019) Stalin repressiyalarının qurbanı oldu.

### Nəticə

1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultay türkdilli xalqların elm, mədəniyyət və dil birliyinin inkişafında mühüm mərhələ olmuşdur. Bu hadisə, həm Azərbaycan, həm də ümumtürk məkanında milli özünüdərk prosesinin elmi əsaslarının qoyulması baxımından əlamətdar hesab edilir. Qurultayın məqsədi yalnız ortaq əlifba məsələsini həll etmək deyil, eyni zamanda müxtəlif türk xalqları arasında mədəni və elmi integrasiyanı gücləndirmək idi. Tarixi baxımdan həmin dövr Azərbaycan elminin və ziyalı mühitinin yüksəliş mərhələsi kimi dəyərləndirilir. Qurultayda irəli sürülən ideyalar – ortaq yazı sisteminin yaradılması, ümumtürk ədəbi dilinin formalaşması, dilin tədris və tədqiqi metodlarının yenilənməsi – sonrakı illərdə türkologiyanın elmi istiqamətlərinin əsasını təşkil etmişdir. Azərbaycanın bu prosesdə mərkəzi mövqe tutması təsadüfi deyildi. Ölkədə o dövrdə formalaşan elmi potensial, dilçilik və ədəbiyyat sahəsində aparılan tədqiqatlar türk xalqları arasında əlaqələrin möhkəmlənməsinə zəmin yaratdı. Qurultayın nəticələri həm dil islahatlarının aparılmasına, həm də ümumtürk elmi düşüncəsinin formalaşmasına ciddi təsir göstərdi. Bu hadisənin tarixi önəmi ondan ibarətdir ki, Birinci Türkoloji Qurultay milli kimliyin elmi şəkildə dərk olunmasına, müstəqil düşüncə və azərbaycançılıq ideyasının möhkəmlənməsinə yönəlmiş ilk genişmiqyaslı elmi addımlardan biri olmuşdur. Nəticə etibarilə, Qurultay həm elmi, həm də ideoloji baxımdan türkologiyanın inkişafına təkan vermiş, Azərbaycanı türk dünyasının mədəni və elmi mərkəzlərindən birinə çevirmişdir.

### Ədəbiyyat

1. Anar. (2016, 23 iyun). Fərəh, ümid, faciə - Birinci Türkoloji Qurultay haqqında düşüncələr // 525-ci qəzet.
2. Babayev, A. (2016). Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda türkologiya / Bakı, Elm, 335 s.
3. Birinci Türkoloji Qurultay: görünən və görünməyən tərəflər (2016): Elmi sessiyanın məntiqi nəticələri. 10 iyun. Bakı şəhəri. /tərt. ed.: A. Qəzənfər qızı, Ə.Şamil; elmi red. A.Xürrəm qızı. – Bakı: Elm və təhsil, 99s.
4. Birinci Ümumittifaq Türkoloji qurultayını çağıran təşkilat komissiyasının bülleteni, (1926): 27 fevral - 6 mart. Bakı: [s.n.]. 110 s.
5. Çobanov, M. (2006). I Türkoloji qurultay və türk dillərinin müasir problemləri: Ədəbi dilimiz xalqımızın milli sərvətidir. M.N.Çobanov; red. N.Cəfərov; Azərbaycan Atatürk Mərkəzi. – Bakı: Azatam. – 152s.
6. Ələkbərov, F. (2016), 90 il öncə Bakıda Türkoloji Qurultayın keçirilməsinin sirri. 29 fevral – 7 mart: I Yazı. // Türküstan.
7. Ələkbərov, F. (2016). 90 il öncə Bakıda Türkoloji Qurultayın keçirilməsinin sirri: II Yazı. // Türküstan. 8 – 15 mart.
8. Əliyeva, İ. (2017). Güllələnən qurultay: Repressiyaya uğrayan ziyalıların əksəriyyəti I Türkoloji Qurultayın nümayəndələri olub // Azərbaycan. 29 oktyabr
9. Həbibbəyli, İ. (2016). Türkologiya elminin böyük təməli və müasir dövr. Birinci Türkoloji Qurultay. – 90 // Xalq qəzeti. 23 noyabr. s.5.
10. Hüseynzadə, Ə., (2016). Birinci Türkoloji Konqresdən qeydlər //525-ci qəzet. 15 sentyabr
11. Hüseynzadə, Ə., (2016). Birinci Türkoloji Konqresdən qeydlər //525-ci qəzet. 16 sentyabr
12. Hüseynzadə, Ə., (2016). Birinci Türkoloji Konqresdən qeydlər //525-ci qəzet. 20 sentyabr

13. Hüseynzadə, Ə., (2016). Birinci Türkoloji Konqresdən qeydlər //525-ci qəzet. 21 sentyabr
14. Xəlilov, B. (1999). Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultay. Bakı: Elm, 183 s.
15. Xəlilov, B. (2016), I Türkoloji Qurultay: Xəlid Səid Xocayev, Fuad Köprülüzadə, Əlibəy Hüseynzadə... // Türküstan. 19-25 aprel. s. 11.
16. Qasimov, C. (2019). Birinci Türkoloji Qurultay: şahidlər və şəhidlər. Bakı, Gənclik. 735 s.
17. Quliyev, Ə. (2019). Türkoloji qurultay və dil məsələləri. // Bakı: Mədəni-maarif: jurnalı.
18. Nağısoylu, M. (2016). I Türkoloji Qurultay – tarixə düşmüş əlamətdar hadisə //525 – ci qəzet. 5 mart. s.14.
19. Rüstəmli, A. (2011, 8 oktyabr). Macar alimi Messaroş və I Türkoloji Qurultay // 525 – ci qəzet.
20. 1926-cı il I Bakı Türkoloji Qurultayı (2006): Stenoqram materialları, bibliografiya və foto sənədlər/rus dilindən tərc., ön söz və şəhrlərin müəl. K.V.Nərimanoğlu, Ə. Ağakışiyev. Bakı: Çinar-Çap, 570 s.
21. 1926 Bakı Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı: (1996) / Atatürk Kültür, Dil və Tarih Yüksek Kurumu. – Ankara: [Türk Dil Kurumu], - 1999. 29-30 Kasım. 122s.
22. Perviy Vsesoyuzniy Tyurkoloqicheskiy syezd (1926): 26 fevralya – 5 marta 1926 q.: Stenoqrafiçeskiy otçet. Baku: ASSR, (Obş.-vo Obsledovaniya i İzuçeniya Azerbaydjana), t 426 s.

**Daxil oldu: 16.02.25**

**Qəbul edildi: 21.04.25**